

Перспективе савременог проучавања народне религије
Поводом књиге
Привиђења и сабласти у Србији – истраживања у пожешком и књажевачком крају (Завичајни музеј у Књажевцу, Књажевац 2005), аутора Данијела Синанија¹

Једно од дистинктивних обележја живог етнографског корпуса Србије током целог двадесетог века била је тзв. народна религија, односно мање или више зацелињен комплекс веровања и обичаја најчешће – али не и по правилу – номинално увијених у православну хришћанску обичајност, а у суштини паралелних, делимично комплементарних или чак супротних учењима и обичајима најзаступљеније вере у Срба. Ова област представља, самим тим, вероватно, једну од највише истраживаних сфера наше традицијске културе.² Квантитет није, међутим, по правилу узроковао и квалитет, чему је најчешћи разлог био или одсуство одговарајуће научноистраживачке стратегије при сакупљању грађе или њено тумачење неадекватним теоријским и методолошким средствима.³

¹ Ова научна критика је омогућена постојањем пројекта 147035 финансираног од стране Министарства за науку и заштиту животне средине.

² Било би, у најмању руку, неумесно покушавати са некаквим библиографским подупирањем овакве тврдње, но – тек да се не би водила као "опште место", нека уз њу иде питање, да ли постоји домаћи етнолог/антрополог било ког рода који/а се никада није бавио/ла нечим из дате области – под условом да је објавио/ла више од, на пример, пет радова?!

³ Упор. разматрање изнето у Бојан Жикић, Сима Тројановић као претеча

Од истраживача који су доминантни део своје научне каријере посветили овој области, једини је Душан Бандић успео да споји у целовит аналитички систем квалитетну методологију научног обавештавања и, такође квалитетну, методологију научног објашњења, показавши да је могуће истовремено изградити стратегију научног прибављања материјала.⁴ Та стратегија била је заснована, пре свега, на сопственим теренским истраживањима непосредног типа, али уз уважавање других облика научног информисања, попут нпр. коришћења релевантних извора. Доследно тумачење тако прикупљеног материјала увек је узимало у обзир партикуларистичке контексте и посебности услова живота, како у нашој традицијској заједници, тако и њених двадесетовековних трансформација, што је омогућавало конструисање одговарајућег теоријско-методолошког референтног оквира, који се показао као плодоносан за тумачење и стварносно објашњавање ове сфере народног живота.

Научноистраживачка делатност Данијела Синанија представља једну од ретких аутентичних елаборација осно-

етнолошког проучавања људског тела у Србији, *ГЕМ* 68-69, Београд 2003-2004 : 9-10.

⁴ Заокружен критички осврт на Бандићево етнолошко и антрополошко дело још увек не постоји, а прилог бављењу тим делом може да буде и тврдња да Бандић, као истраживач народне религије и религије уопште, није представљао "настављача" Чајкановића, Тројановића, Ђорђевића и других, већ да је, пре, представљао раван дисконтинуитета у овдашњој етнологији и антропологији са начинима на који су наречени (и многи други) приступали датој проблематици (и, заправо, свакој другој).

ва бандићевског проучавања народне религије Срба.⁵ Синани следи Бандићеве методолошке принципе и у погледу формирања корпуса експланаторног материјала и у аналитичко-интерпретативним премисама бављења тим материјалом, али даје и сопствени допринос и једном и другом елементарном поступку научног рада. Његово дело *Привиђења и сабласти у Србији* припада антрополошком проучавању духовне и социјалне културе савременог народног живота и резултат је ауторовог самосталног истраживања у неколико области источне и западне Србије. Предмет истраживања и научног разматрања су појаве описане од стране испитаника као сусрети са разноврсним оностраним ентитетима, нужно нематеријалним.

Синани се прихватио прилично незавалног задатка у покушају објашњења једне појаве која до сада – парадоксално – готово уопште није била предмет наших етнолошких и антрополошких истраживања. Наиме, иако су видови народног живота који се уобичајено сматрају предметом научног бављења религијским појавама углавном до сада исцрпно и документовани и анализирани, како у прошлости (тачније, од када се врше систематизованија етнографска истраживања), тако и од половине двадесетог века наовамо, тврдње, веровања и описи појава сусрета са ентитетима из оностраности – а које се, најчешће, означавају као *привиђења* – као да до сада нису "пронашле" сопственог преданог истраживача, који би их систематизовао у етнографском смислу,

⁵ Поред књиге о којој је реч овде, пример Синанијеве елаборације Бандићевог приступа може се прочитати и у Данијел Синани, *Привиђења у Западној Србији*, ГЕИ САНУ LIII, Београд 2005.

те анализирао и тумачио у етнолошком и антрополошком кључу.

Синани није упао у замку пуког компаративистичког или наводног стварносног објашњења појаве којом се бавио, већ је покушао да осветли њено дубље културно значење и скривени друштвени значај. Наиме, ни једно ни друго није могуће утврдити уколико се то покуша једноставним упоређивањем формалних карактеристика разматраних феномена, нити покушајима изградњавања било каквих објашњења на основу придавања икаквог значаја тврдњама о стварном прожимању метафизичких конструкта са физичким светом. Одатле се определио за откривање, описивање и објашњавање контекста који су битни за постојање феномена који је анализирао, што му је омогућило да дође до задовољавајућег теоријског објашњења.

Када је у питању етнографски ниво, Синани успешно следи добру традицију српске етнологије и антропологије у дескриптивном уобличавању образаца уочених у стварносном аспекту мишљења и понашања забележних у датом социокултурном контексту, али и у духу савременог дисциплинарног покушаја превазилажења кризе у етнографској презентацији, представља онај у њој занемарени, тзв. пост-културни сегмент, односно културно когнитивно мапирање конкретних субјеката културне компетенције у датој локалној заједници. Посебан иновативни момент у Синанијевом експланаторном материјалу, а спрам не само начина проучавања народне религије Срба, већ и методологије теренског рада у домаћој науци, представља примена квалитативних истраживачких метода, који омогућавају интерактивност верификације добијених података и, самим тим, повишен степен њихове акуратности.

Његова анализа феномена привиђења јесте заснована на комбинацији пост-модернистичког схватања функционалне анализе и класичног антрополошког приступа проучавању културе и као таква представља даљу разраду Бандићевих теорија о комуникацијским аспектима народне религије Срба.⁶ Запостављеност феномена привиђења у проучавању како народне религије – по себи и за себе – тако и народног живота уопште, чини Синанијев напор још значајнијим, пошто је, из тог разлога, практично био принуђен да теми свога истраживања приступи у смислу студије-примера, као врхунског начина истраживања појава са израженим аспектом социјалности у савременим друштвеним и хуманистичким наукама.

Одредивши просторно-временске детерминанте социокултурног континуума који је дефинисао као контекст настанка и функционисања тврдњи о сусретима са разноврсним оностраним ентитетима, Синани је открио и семантичке равни одговорне за произвођење одговарајућег културног значења, то јест онога шта чини основу социокултурне поруке овог вида културне комуникације. Ослонивши се на заматак теоријског концепта Душана Бандића о аберантном појединцу и допунивши тај концепт нужном евалуативном контекстуализацијом представа о равнима егзистенције, присутним у народној религији Срба,⁷ показао је да систем веровања и понашања до којег се може доћи антрополошким рашчлањивањем нарација о привиђењима представља још један вид социокултурно бихејвиоралне регулације у заједницама које баштине

одређене формалне и структурне карактеристике наших традицијских заједница. На тај начин је у потпуности успео да покаже не само друштвени смисао комплекса веровања и понашања везаних за привиђења у једном специфичном сегменту руралног континуума наше земље, већ и њихову културну когнитивну основу, то јест функционалну и значењску везу између идеацијског и акцијског нивоа датог феномена.

Дело *Привиђења и сабласти у Србији* показује да су и у савременој народној култури присутни феномени које је наша наука описивала и разматрала као релативно систематизован скуп веровања и понашања везаних за онострано који извире "одоздо", односно који, најчешће, није утемељен у неком облику институционализоване религије, али – показује и на који начин им треба приступати. У складу са стандардима које је у проучавање таквих феномена увео Душан Бандић у другој половини двадесетог века, њихово међукултурно упоредно разматрање, наводно генеричко разматрање у историјском смислу или, практично, било какав третман који их не посматра првенствено као део свакодневног живота, не доприносе разумевању разлога њиховог постојања и значаја које имају за неку конкретну заједницу. У таквој поставци, нужно је било деконструисати тзв. класичну предметну поделу етнолошких и антрополошких истраживања која се баве материјалном, духовном и социјалном културом – пре свега као оделитим аспектима живота одређене групе људи.

Управо тај елемент, не само бандићевског, теоријског и методолошког наслеђа у српској антропологији, присутан је у Синанијевом бављењу привиђењима и сабластима, као једна од идеја водила у одређивању за начин

⁶ В. Dušan Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko. Ogleđi o narodnoj religiji*, Beograd: XX vek 1990 : 5-29.

⁷ Ibid., 79-86, 107-115.

на који ће се антрополошки што целовитије представити њена улога у животима стварних људи, који не егзистирају у неком универзуму паралелном са оним из којег је дошао њихов антрополог, већ га деле са нама на кудикамо опипљивије начине од оних за које се то уобичајено претпостављало у расправама о експланаторним и интерпретативним дометима етнографске реалности и етнографске репрезентације – кроз различите правне, економске и друге установе и односе на пример, а често и у средствима јавног и приватног саобраћаја ако ништа друго!

Проучавања народне религије у савременим друштвеним и културним условима не треба да се разликују од антрополошког проучавања било чега у тим истим условима: пракса међусобне деконтекстуализације "народног" живота и домена реалности из које потичу они који је испитују постала је излишна одавно, када су у питању такви социокултурни референтни системи у којима проучаваоци и проучавани заиста већма деле културне прерогативе и детерминанте – хтели то они први да признају или не! Егзотизам проучаваног, тако, постаје унутрашње својство система, емска перспектива – а када смо суочени са таквом чињеницом, јасно је да тада постаје и статистичка категорија. Нека понашања и веровања се сматрају, рецимо, "чуднијим" од других због тога што су мање распрострањена и/или проблематизована: међутим, веровање српског сељака у поседнутост неког пања није мање "чудно" од веровања српског истраживача да у Министарству науке-и-како-му-је-већ-када-придружени-назив седе људи компетентни у било којем смислу за научноистраживачки рад.

Привиђења и сабласти нису, дакле, својство носиоца културних одлика заједнице које извире из културне сег-

ментираности друштва, нити је културна сегментираност најбољи начин да се тумачи само постојање таквих феномена, односно разлози тога – иако је непобитно то да ће интерпретативни резултати у конкретним случајевима зависити од значењске детерминативности појединих таквих сегмената. Другим речима, истраживачка експертиза која је била утемељена на парцијалном бављењу феноменима у том смислу као да они припадају једној сфери стварности (или "културе", сасвим свеједно), а немају готово никакве везе са другом, какву је имплицирала подела културе на материјалну, духовну и социјалну, устукнула је пред оном која је заснована на културној експертизи датог случаја, односно контекстуалном, дискурзивном и сличном сагледавању онога шта се проучава као интринсичне социокултурне особености – на пример, да-те локалности.

Још једном – антрополошко проучавање појава из домена народне религије јесте бављење свакодневним животом, са тзв. стварним човеком као његовом истраживачком окосницом и са усредсређивањем интересовања на откривање начина, принципа и евентуалних посредника у организовању свега онога од чега се састоји тај свакодневни живот, а на тим постулатима су заснована данашња антрополошка истраживања, практично – било чега и било где, у виду бављења односима које људи развијају и, нужно, мењају према установама које изграђују, те идејним, вредносним и нормативним системима на којима су оне засноване;⁸ на-

⁸ Бојан Жикић, Након свега Човек. Значај примена савремених етнолошких и антрополошких теорија и метода у истраживању балканских култура, *Етно-културолошки зборник*, књига 9, Сврљиг 2004 : 55-56.

покон, експлицитно као једина законмерност остаје то да је променљивост инхерентна и проблемима и начинима на које се врше проучавања. Парадоксално – сваком истраживачу би требало да буде ултимативни циљ да постане превазиђен у теоријском и методолошком смислу, али и не да свесно ради на томе!

Бојан Жикић

Енциклопедија нових религија – нове религије, секте и алтернативни духовни покрети, уредио: Кристофер Партриц, Наклада Љевак, Загреб 2005.

Енциклопедија нових религија, која је своју премијеру доживела 2004. године у Енглеској, захваљујући чињеници да су одговорни из загребачке издавачке куће Љевак препознали квалитет којим енциклопедија располаже, као и прави моменат када је књигу овог типа упутно пласирати на тржиште, као веома "свеже" штиво постала је доступна и широј јавности код нас.

Уредник Енциклопедије је Кристофер Партриц, професор савремене религије на универзитетском колеџу Честер у Енглеској. Теме којима се Партриц превасходно бави су савремена хришћанска теологија и алтернативни духовни покрети на Западу. Партриц је аутор и уредник више радова и књига које се баве проучавањем феномена као што су различита мистичка искуства, фундаментализам, НЛО религије, персоналистичка теологија итд.

Енциклопедија већ по својим техничким карактеристикама представља веома амбициозан пројекат. Објављена је на 446 страница, у луксузној опреми, са великим бројем и одличним избором репрезентативних фотографија у колору, које прате текст и доприносе визуализа-

цији посматране проблематике, као и прегледним индексом појмова на осамнаест страна и одабраном библиографијом.

Стручни тим који је учествовао у изради текстова, поред уредника, чине и 62 сарадника различитих професија, који своја истраживања проводе у оквиру различитих дисциплина – студија религије, теологије, антропологије, социологије, студија фолклора, филологије и психијатрије, а долазе из различитих академских средина као што су Енглеска, Америка, Јапан, Кина, Аустралија, Швајцарска, Канада, Холандија, Кореја, Нови Зеланд и Немачка. У циљу стицања што објективније слике о појединим покретима, коришћени су "секундарни" текстови – текстови које су писали посматрачи, аутори ван посматраних организација, као и "примарни" текстови – текстови "инсајдера", чланова посматраних групација.

Значају целог пројекта додатно доприноси и чињеница да је предговор Енциклопедији написао Џ. Гордон Мелтон, оснивач и директор Института за студије религије у Америци, у Санта Барбери, тренутно један од водећих ауторитета у проучавању нових религија у свету.

Тематика којој је ова енциклопедија посвећена већ дужи низ година је у жижи интересовања научне и лаичке јавности и предмет је разматрања великог броја аутора. Међутим, истраживачи религијских организација и нових религијских покрета редовно се суочавају са проблемима који настају већ при покушајима дефинисања спектра појава које разматрају, те одређивања основног термиолошког инструментаријума и категоријалног апарата. Аутори као Трелч, Нибур, Робертсон, Вилсон, Волис, Мелтон и Мур – да по-